

DET FÖRARGELSEVÄCKANDE LEJONET

av *Sven Åkerstedt*

I Postmusei årsbok *Poststryttaren* 1961 redogjordes i en artikel, »Kring 1860-talets frimärken i lejontyp och deras tillkomsthistoria», för de förslag till frimärken i lejontyp, som övervägdes inom poststyrelsen. Där berättades även om den fräna polemiken mellan Pehr Ambjörn Sparre och Pehr Olof Bagge rörande den sistnämndes förslag 1861 till frimärksbild, en polemik som slutade med nederlag för Sparre. Denne fick finna sig i att utföra en gravyr för valören 3 öre efter Bagges av honom hårt kritiserade förslagsritning.

Därmed inleddes för Sparre i hans egenskap av frimärckstillverkare en enastående rad prövningar, som genom den obönhörliga otur han utsattes för får något av tragikomedi över sig.

En systematisk genomgång av den tryckmateriel, som förvaras i Postmuseum och varav en del först nyligen blivit tillgängligt för undersökning, belyser händelseförloppet.

Först bör dock något sägas om den allmänna situation, varunder märket kom till, och även själva frimärket presenteras.

I ett kungligt brev den 9 november 1861 meddelades beslut, att Postverket skulle anskaffa särskilda frimärken i valören 3 öre, som från 1862 års början skulle användas för frankering av lokalbrev men även få användas vid frankering av andra försändelser. Beslutet, som inte tog någon hänsyn till den tid det skulle kräva att framställa ett helt nytt frimärke, föranledde poststyrelsen att med användandet av tryckplåtarna för det svarta lokalmärket, vilket saknade valörbeteckning, som ett provisorium framställa märken i brun färg. Dessa skulle

användas från 1862 års början och tills dess det nya frimärket av lejongtyp hunnit framställas. Den 20 januari 1862 gick en beställning enligt kontraktet dels på gravyr och tryckmateriel, dels på tryckning av frimärket till Sparre, som befann sig i Paris.

Det var en brådskande beställning, som Sparre dock försenade genom den ovannämnda polemiken rörande frimärksbildens utformning, och i fortsättningen fick han arbeta under stark tidspress, vilket väl utgjorde den främsta orsaken till den olyckliga händelsekedja, som följde.

Frimärket framställdes i två versioner, som filatelisterna döpt till typ I och typ II. Båda avbildas här. Den lättast iakttagbara olikheten mellan typ I och typ II är det uddlignande utskottet på innerramens inrullning överst till höger. Det brukar inom parentes sagt betecknas som ett gravyrfel men är sannolikt ett fel, som uppkommit i matrisen, vilken använts för mångfaldigandet av gravyrens frimärksbild.

I den tryckmateriel, som förvaras i Postmuseum, tilldrar sig en kopparkliché i första hand intresset. Det visar sig, att det är fråga om en patris med en frimärksbild i en hittills obeaktad typ, som av allt att döma måste ha varit den *första* och som i fortsättningen betecknas som typ O. Ser man närmare på frimärksbilden, finner man, att den starkt avviker från typerna I och II. Tydligast framgår detta av bottenmönstret, som är ett helt annat och grövre utfört än hos de två nämnda typerna. Det är sannolikt, att Sparre ansett gravyren så misslyckad, att han själv refuserat den. Egendomligt nog har avdrag av patrisen klasats som avdrag av originalgravyren till typ I.

Genom misslyckandet med gravyren i typ O blev tidsnöden för Sparre än större, då han gick i författning om att få fram en ny gravyr, typ I. Sparre kan inte heller ha varit nöjd med denna, och skulle med bättre tid till förfogande troligen också ha refuserat den. Nu beslöt han emellertid att använda den som utgångspunkt vid framställningen av tryckplåtar.

Och därmed började Sparres arktandningsverktyg att spöka.

Verktyget, som uppfunnits av Sparre, hade den fördelen, att hela frimärkskartor erhöll tandning i ett enda moment. De tidigare använda tandningsverktygen perforerade kartorna frimärksrad för frimärksrad. Då Sparre dessutom med sitt verktyg kunde perforera flera kartor lagda på varandra samtidigt, är det otvivelaktigt, att hans verktyg med den tidens teknik i prestationsförmåga var överlägset de tidigare. Men det krävdes en alldeles extra noggrannhet vid tillverkningen av tryckplåtarna för att arktandningsverktyget skulle kunna arbeta på rätt

Typ 0. Kliché av koppar

Frimärke typ I 1862

Frimärke typ II 1863

En kvartsplåt i den första plåtserien av typ 1

sätt. Avstånden mellan frimärksbilderna måste vara så anpassade, att frimärkskartorna vid perforeringen erhöll denna i raderna mellan frimärkena och inte genom frimärksbilderna.

Det var olyckshändelser av detta slag som i fortsättningen ägde rum. Man kan anta, att Sparre vid beställningen av tryckplåtarna inte vände sig till den engelska firma, som tillverkat plåtarna för 1858 års vapen-

En vågrätt söndersågad och åter sammanfogad kvartsplåt i den första plåtserien av typ I

frimärken, utan anlitate någon firma i Paris, som åtagit sig att snabbast möjligt tillverka plåtarna. Vid denna tid framställdes tryckplåtsmaterielen för de svenska frimärkena i form av s. k. kvartsplåtar, dvs. plåtar, som rymde 5×5 frimärksbilder, och dessa monterades sedan fyra och fyra på underlag av trä, vanligen mahogny. Då frimärkena trycktes på s. k. helark, vilka kunde rymma två grupper frimärken om

*Förstoring av ett parti i en kvartsplåt
ur den första serien av typ 1*

*Förstoring av ett parti i den itusågade
och åter sammanfogade kvartsplåten
av typ 1*

100 vardera, användes vid tryckningen två tryckplåtar, sammansatta av tillsammans åtta kvartsplåtar. Sparre brukade emellertid beställa tio kvartsplåtar, varav en lades undan för eventuell användning som patris vid nyframställning av plåtar och en hölls i reserv.

Sannolikt har den firma, som skulle leverera de tio kvartsplåtarna, inte riktigt uppfattat vikten av, att frimärksbilderna måste ha ett visst strikt avstånd till varandra, ty när plåtarna levererades, fann Sparre, att de var odugliga för sitt ändamål, eftersom avståndet mellan de vägräta raderna av frimärksbilder var för stort, c:a 4 mm. Om kvartsplåtarna sammanställts till tryckplåtar och tryckning igångsatts, skulle tryckytan på varje frimärkskarta alltså ha blivit så stor, att arktandningsverktyget perforerat rätt igenom frimärksbilderna i stället för mellan dem.

I denna situation prövade Sparre på en nödlösning. Han lät såga sönder en kvartsplåt på sådant sätt, att det uppstod fem plåtdelar, vardera med en vågrät rad av fem frimärksbilder. Dessa filades av i de

Förstoring av ett parti i en kvartsplåt ur den andra plåtserien av typ I

Förstoring av ett parti i en kvartsplåt ur den tredje och sista plåtserien av typ I

vågräta kanterna, varefter de skruvades fast på en träfot. Denna nya kvartsplåt avsåg Sparre att använda som patris för tillverkning av en ny uppsättning kvartsplåtar. Man har inte svårt att föreställa sig Sparres förargelse, när han fick se resultatet. Denna gång hade nämligen avståndet mellan de vågräta raderna av frimärksbilder blivit för litet, c:a 2 mm.

Han uppgav nu tanken på en provisorisk lösning och beställde en andra serie kvartsplåtar. Och äntligen fick han plåtar med det rätta avståndet mellan frimärksbilderna, c:a 2,5 mm. Också denna gång hade Sparre beställt tio kvartsplåtar, och i Postmuseum finns 9 av dem bevarade, två oanvända (patris + reservplåt) och sju, som använts vid tryckningen av frimärkena i typ I. Den åttonde kvartsplåten, som tillhört tryckplåtarna, tycks ha förkommit.

Sparre kunde sålunda äntligen leverera användbara tryckplåtar till Stockholm, men hans förtretligheter var därmed ingalunda slut.

Den första tryckleveransen av 3-ördes frimärken i lejontyp föranledde minst sagt missnöje från poststyrelsens sida, men styrelsen tvangs av tidsnöd att acceptera märkena. I samband med att styrelsen till Sparre utanordnade 500 riksdaler som arvode för gravyren gjordes ett uttalande till protokollet, vari frimärkenas kvalitet starkt kritiseras och vari som slutkläm uttalas, att om Sparre i fortsättningen önskade svara för framställningen av nya gravyrer för postverkets räkning, »böra av honom eller hans ombud vidtagas sådana åtgärder, varigenom de frimärken, som med samma stämpel ytterligare förfärdigas, bliva tydligare och av en i allmänhet mera tillfredsställande beskaffenhet.» Utdrag ur protokollet skulle tillställas Sparre och det expedierades den 31 oktober 1862 till Paris.

En novembermorgon fick alltså Sparre ett brev från poststyrelsen i Stockholm. Innehållet torde ha drivit hans irritation över Pehr Olof Bagges lejon mot nya höjder. Det var emellertid efter Stockholmsbrevet tydligt, att han endast hade ett att göra: att snarast möjligt tillverka en helt ny gravyr (typ II) och nya plåtar, och han tog itu med saken. Men in i det sista krånglade det. Plåtarna visade sig inte heller nu lämpliga, och än en gång var det avståndet mellan de vågräta raderna av frimärksbilder som spökade. Denna gång kunde emellertid felet avhjälpas genom att såga sönder åtta kvartsplåtar, fila av dem och skruva fast dem på underlag. I Postmuseum finns de två på mahognyfot monterade tryckplåtarna, vardera med 100 frimärksbilder. Plåtarna består dels av plåtdelar rymmande 2×5 frimärksbilder, dels av plåtdelar rymmande en vågrät rad frimärksbilder, arrangerade så, att för varje fjärdedel av tryckplåten ett femblock placerats mellan två tioblock.

När användbara plåtar äntligen var klara, kunde nu Sparre till slut — i den mån han förmådde det — ägna sig åt att glömma det förgelseväckande lejonet.